

DESCOPERIRI EPIGRAFICE NOI ÎN CETATEA TROPAEUM TRAIANI

Cele două inscripții fragmentare cu studiul cărora ne vom ocupa mai jos au fost descoperite în cursul săpăturilor arheologice din 1975 efectuate pe *via principalis*, la cca 50 m vest de *basilica forensis*, pe latura de nord a străzii (fig. 1). Amîndouă erau săpate pe cîte una din fețele laterale a două altare de dimensiuni medii, refolosite, după cît se pare, la porticul străzii în secolele V-VI e.n. Datele noi pe care cele două fragmente de inscripții le adaugă istoriei fortificației de la trofeul lui Traian ne-au dus la comentarea și publicarea lor în cele ce urmează.

1. Fragment din partea de jos a unui altar din calcar, descoperit căzut pe nivelul din secolul al VI-lea e.n., al străzii principale, în apropierea resturilor porticului la care probabil a fost reutilizat (fig. 2 și 3).

Înălțimea maximă păstrată, cca 50 cm ; lățimea soclului, 58 cm ; grosimea corpului, cca 40 cm ; înălțimea literelor vizibile, cca 3-3,5 cm. Înscripția este ca și distrusă, atît datorită calității slabe a pietrei, cît și refolosirii ei ca material de construcție. Se mai disting parțial ultimele trei rînduri și foarte puține litere din trei rînduri anterioare acestora. De remarcă că ultimul rînd a fost săpat, din lipsă de spațiu, pe marginea înclinată a soclului altarului. Iată ce am putut observa și citi pe piatră :

..... V R(?)

.....

I OM

ROSALIA

5. SVORVM ♂ VOTVM

POSVERVNT

După caracterul relativ îngrijit — la origine — al scrierii, inscripția noastră s-ar putea data cu aproximație între ultimul sfert al secolului al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea e.n.

Sărăcia datelor pe care le putem obține din fragmentul de altar votiv de care ne ocupăm aici, permite totuși observația importantă a atestării,

acum și la *Tropaeum Traiani* (sau în teritoriul lui, în funcție de proveniența pietrei refolosite), a sărbătorii Rosaliilor, cunoscută, altfel, în Dobrogea romană, prin mai multe alte date epigrafice.

Pornindu-se de la astfel de date mai de mult comentate, s-a observat, pe drept, că *Rosalia*, aceste „sărbători ale trandafirilor” care se țineau la începutul verii, ca în Italia, odată cu sărbătorile lui *Silvanus*¹, s-au bucurat multă vreme de popularitate în Dobrogea² și erau strâns legate de cultul morților. Printr-o atare răspîndire cu deosebire în mediul rural, „concepția greco-romană-thracă despre moarte, așa cum se exprima în sărbătoarea Rosaliilor, răspunzînd deplin modestului ideal popular despre viața de după moarte, a rămas biruitoare chiar asupra creștinismului”³.

Cele mai numeroase inscripții cunoscute în Dobrogea ca legîndu-se de sărbătoarea Rosaliilor datează cu deosebire dinspre mijlocul și a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., și provin, cum observăm și mai sus, din mediul rural în marea lor majoritate. De pildă, din *vicus Quintionis* sînt cunoscute cinci altare puse la 13 iunie, în anii 149, 169, 175, 176 și 177⁴. Din *vicus Cereris* provine o altă inscripție pusă cam în aceeași vreme a anului și unde zeita Diana este protectoarea asociației funerare care a emis documentul⁵, iar la *Ulmetum*, tot centru rural în secolul al II-lea, Vasile Pârvan remarcă datarea unei alte inscripții puse în numele localnicilor *bessi*, la 2 iulie 172⁶. La 1 iunie 178 era închinat, tot la *Ulmetum*, un altar lui *Silvanus Sator*, a cărui sărbătoare era contemporană cu *Rosalia*, dacă nu și identică⁷.

Nu mai insistăm aici asupra bibliografiei mai vechi a Rosaliilor în ținutul dobrogean, datorată, cum s-a văzut mai sus, cu deosebire lui Vasile Pârvan, fără ca descoperirile sau studiile ulterioare să fi adus ceva în plus demn de semnalat. Revenind la fragmentul de inscripție de la Adamclisi, ne bucurăm să aducem, odată cu încă un omagiu marelui arheolog și istoric, un adaos la cunoștințele de pînă acum privitoare la sărbătoarea Rosaliilor, prin atestarea lor și în teritoriul *tropaean*.

2. Altar din calcar alb-gălbui destul de dur, cu inscripție parțial marțelată pe una din fețele laterale (fig. 4 și 5). A fost descoperit la cca 1 m vest de fragmentul descris mai sus, unde fusese refolosit din antichitate ca bază de coloană cu soclu la porticul străzii. *In situ*, altarul avea inscripția

¹ Vasile Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, II, în AARMSI, 36, 1913, nr. 11, p. 363 (= 35).

² D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București 1969, p. 395.

³ Vasile Pârvan, *Memoriale*, București, 1923, p. 31.

⁴ Idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*², București, 1974, p. 116. Inscriptiile sînt citate integral la notele 347 și 348 după același autor, din *Histria*, IV, p. 55–60, nr. 46 și *Histria*, VII, p. 62–67, nr. 49; p. 67–71, nr. 50; p. 71–74, nr. 51; p. 74–78, nr. 52.

⁵ CIL, III, 7526 a și b = AEM, VIII, 1884, p. 32, nr. 1; cf. și Maria Munteanu, *Ponica*, 6, 1973, p. 82.

⁶ Vasile Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, loc. cit., nr. 8, p. 344–349; I. I. Russu, SCIV, 8, 1957, 1–4, p. 311–314; R. Vulpe, *DD*, II, p. 163. Inscriptia nu pare însă legată de *Rosalia*, cum se afirmă în ultimul loc citat.

⁷ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 359–364 (nr. 15).

orientată către nord, și cornișa spartă neregulat și pierdută. După cum s-a putut observa din profilul secțiunii S XVI B-C în care s-a descoperit altarul, acesta se găsea pînă în timpul săpăturilor lui Gr. Tocilescu de la sfîrșitul secolului trecut, cu cornișa și cca 10 cm din corp, deasupra straturilor vegetale de atunci și a fost acoperit, odată cu săparea canalului, de pămîntul aruncat de o parte și de alta a lui. Aflîndu-se îngropat sub ultimul nivel de călcare într-o situație întrucîtva asemănătoare cu aceea a altarului lui Zeus Ombrimos, descoperit și comentat de noi cu alt prilej⁸, altarul pe care-l comentăm acum a fost refolosit la portic, potrivit observațiilor noastre, cel mai tîrziu în vremea lui Anastasius.

Fisurat pînă aproape de soclu, altarul are înălțimea de cca 1 m, lățimea la bază 53 cm, înălțimea corpului între soclu și conişă 56,5 cm, lățimea corpului 40 cm. Înălțimea inscripției este de 27 cm, înălțimea literelor între 4 și 5,5 cm. Din inscripție s-au păstrat numai ultimele patru rînduri, formula dedicativă cuprinzînd probabil numele vreunui împărat dinaintea de Constantin cel Mare, a putut fi martelată de creștini în antichitatea tîrzie; urmele vagi de litere ce ne-au rămas din prima jumătate a inscripției nu sînt în măsură să ne ajute la completarea ei. Așadar, ne rezumăm la prezentarea și completarea textului vizibil:

.....
 FL (AVIVS) GERMANVS
 DEC (VRIO) M (VNICIPII) T (ROPAEI) ET
 FL (AVIVS) PETRONIVS
 SAC (ERDOS) POS (VERVNT)

În rîndul 1, se află ligaturile: FL (urmează punct), MA și NV; S este mai mic decît celelalte litere; r. 2, după prescurtările DEC, M și T există cîte un punct; ligatură ET; r. 3, ligaturile FL și NIV, unde este introdus între ultima hastă verticală și cea oblică a lui N; S abia vizibil și mai mic; r. 4, punct după SAC; O abia vizibil, iar primul și ultimul S ușor aplecate spre dreapta. Cu excepția ultimului rînd, toate celelalte sînt traversate de fisuri grave, care au necesitat de urgență, după descoperirea și copierea inscripției, o consolidare pe loc a altarului întreg⁹. După caracterul general al scriiturii, documentul pare să dateze din secolul al III-lea e.n., cel mai probabil a doua jumătate a acestuia.

Avem în rîndurile inscripției de față o confirmare a conservării rangului de *municipium* al așezării de la *Tropaeum* într-o vreme în care există motive generale mai cunoscute, dar și locale, să credem în începuturile unei perioade de reviriment a cetății. Situația generală era, cum se știe, urmarea firească a activității lui Aurelian de restabilire a ordinii romane în Dobrogea¹⁰. Exemplele epigrafice sînt numeroase și la fel cele arheologice. Ne rezumăm să amintim aici refacerea municipiului de la *Durosto-*

⁸ Al. Barnea, SCIV, 20, 1969, 4, p. 595.

⁹ Altarul a putut fi restaurat și consolidat pe loc mulțumită ajutorului șefului de lot de la șantierul Adamclisi-cetate, Timofei Sofronie.

¹⁰ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 273-275.

rum, in pristinum splendorem și, într-o vreme apropiată, a celui de la *Tropaeum*, unde *ordo splendidissima era prezent*, după obiceiuri mai vechi, în treburile cetății aflate în curs de refacere ¹¹.

Legat de păstrarea organizării romane într-un municipiu din nordul Moesiei Inferioare, ne găsim în fața cazului destul de rar întâlnit la această vreme, în care se atestă epigrafic de două ori, o dată prin *ordo*, iar în inscripția noastră, a doua oară, prin *decurio*, existența adunării cetățenești la Adamclisi într-o perioadă în care știrile despre organizarea urbană în Dobrogea romană nu prea abundă. Se mai adaugă și prezența în același loc și timp a unui *sacerdos*, care servea în municipiu cultul imperial ¹² și a cărui poziție, după rang, a fost păstrată cu justete în urma lui *decurio* din inscripția noastră. Așadar, două personaje cu nume destul de obișnuite, *Flavius Germanus* și *Flavius Petronius*, având în organizarea municipiului funcții precizate clar de epigraf, au pus altarul în onoarea unui împărat din a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. Numele decurionului și preotului aflate pe inscripție nu sînt de natură să ne ajute prea mult în datarea altarului altfel decît am propus-o mai sus. Astfel, gentiliciul *Flavius*, pe care amîndoi îl poartă, se răspîndea în Dobrogea romană încă din timpul lui *Vespasian* ¹³. Peste circa un secol, în anul 163, găsim la *Ulmetum* chiar un *Flavius Germanus*, care avea acolo titlul de *magister vici* ¹⁴. În sfîrșit, poate tocmai pentru că era cunoscut deja și foarte răspîndit, ca urmare a activității dinastiei Flaviilor, numele a fost reluat cu mult succes începînd cu fondatorul dinastiei constantiniene, *Flavius Valerius Constantinus*, numit și *Constantius Chlorus*. În secolul al IV-lea și mai tîrziu, numele *Flavius* a cîștigat teren în onomastica unor straturi sociale variate, și mai ales printre barbarii (germanici) încetățeniți în imperiu, fiind extrem de frecvent în documentele vremii ¹⁵. În fața unei asemenea evidențe, am fi tentați să-l aducem pe *Flavius Germanus* de la *Tropaeum Traiani*, prin ambele sale nume, în epoca *Dominatului*. O datare atît de tîrzie nu pare însă posibilă, din moment ce se precizează în inscripție statutul de *municipium* al fortificației tropeenilor, al cărei *decurio* este *Flavius Germanus*, date ce nu și-ar mai avea locul într-un document epigrafic din secolul al IV-lea ¹⁶. Din aceleași motive, nu este posibilă nici apropierea între *Flavius Petronius* și *Petronius Annianus*, *vir clarissimus*, cunoscut de pe inscripția de fundare a cetății constantiniene a tropeenilor ¹⁷.

¹¹ *Ibidem*, p. 274, unde și bibliografia inscripțiilor.

¹² Chestiunea funcționării acestor sacerdoți municipali pînă în secolul al III-lea e.n., a fost pusă pe scurt și de prof. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 287.

¹³ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 64-65.

¹⁴ Vasile Părvan, *op. cit.*, p. 366 ; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 314.

¹⁵ I. I. Russu, *Elementele traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium*, București, 1976, p. 49, n. 84, unde și bibliografia problemei.

¹⁶ Nu întîmplător, dealtfel, ca să dăm un exemplu, începînd cu *Dioclețian*, nici o inscripție din cele cunoscute pînă acum ca provenind de pe teritoriile Bulgariei și României, nu atestă vreun *municipium* în această parte a diocenzii *Thracia* ; cf. V. Beșevliev, *Spätgriechische und spätlateinsche Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964 ; Em. Popescu *Inscripțiile din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976.

¹⁷ CIL, III, 13734 = V. Părvan, *Cetatea Tropaeum*, BCMI, 4, 1911, p. 116, n. 118 ; fig. 2.

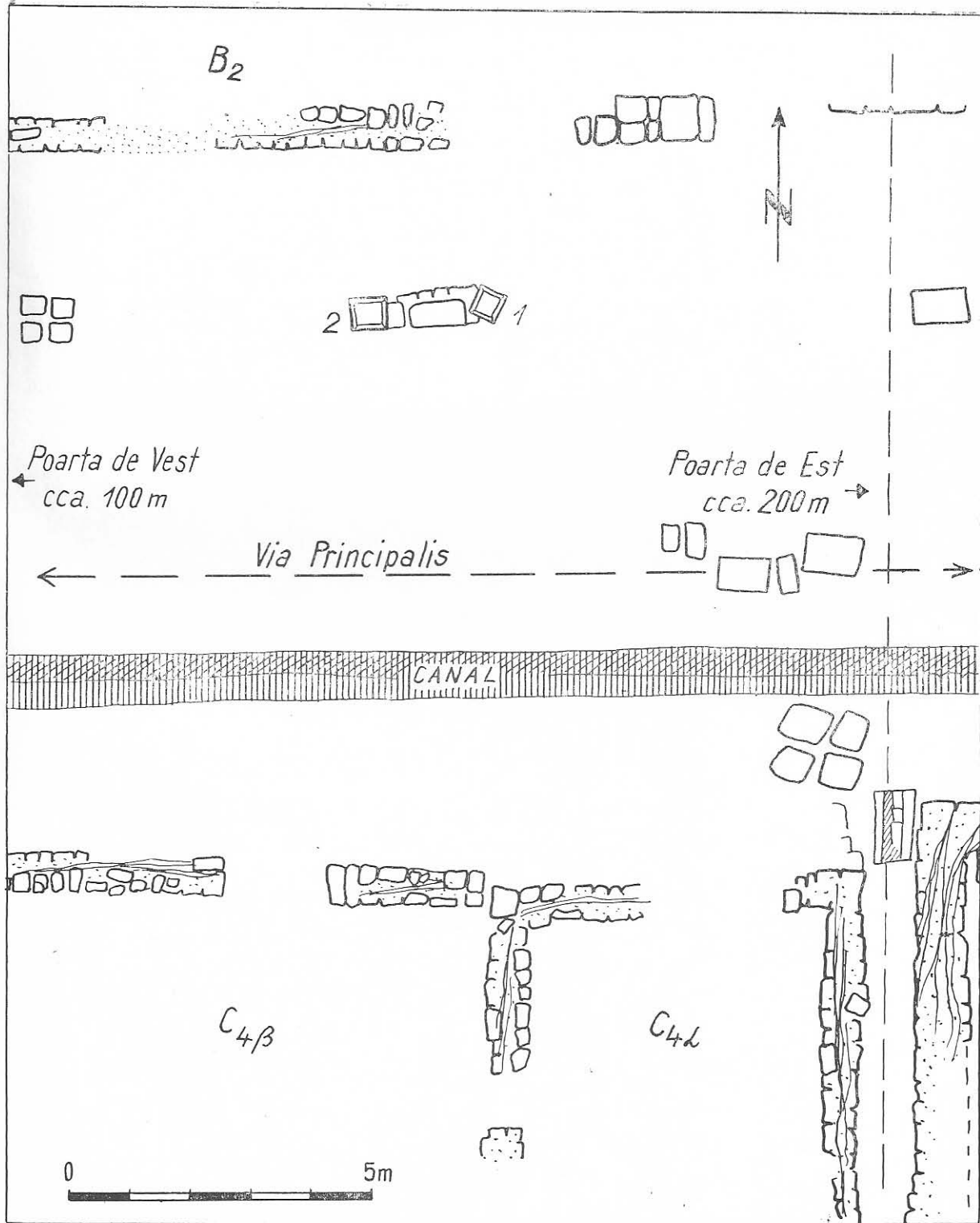

Fig. 1. Planul zonei în care au fost descoperite cele două inscripții (după arhit. M. Mărgineau-Cirstoiu).
 Altarele cu inscripții sînt notate în plan cu numerele 1 și 2.

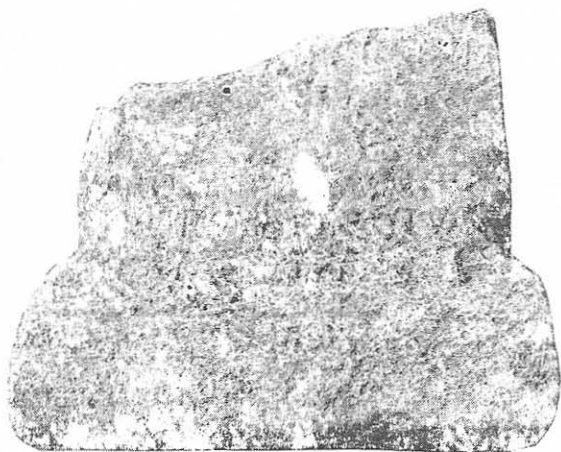

Fig. 2. Inscricția cu Rosalia : fotografie.

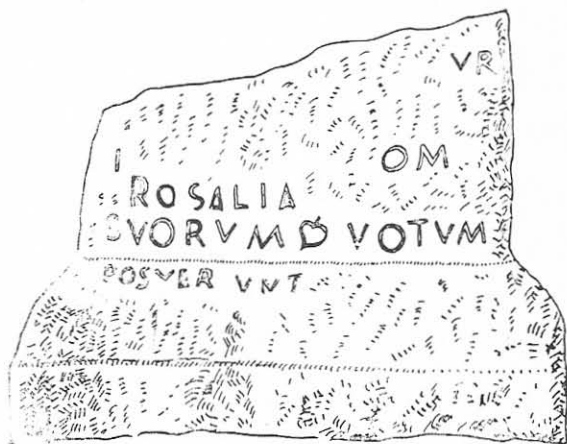

Fig. 3. Inscricția cu Rosalia : desen.

Fig. 4. Inscricția lui Flavius Germanus și Flavius Petronius ; fotografie.

Fig. 5. Inscricția lui Flavius Germanus și Flavius Petronius ; desen.

Descoperirea altarului așezat de *Flavius Germanus* și *Flavius Petronius* readuce, indirect, în discuție și alte chestiuni. Astfel, primul dintre cei doi demnitari, *decurio*, făcea parte din acel *ordo spl[endi]dissima* (sic!) *mun[ic(ipii)]Trop(aei)*, cunoscut epocii moderne mai de mult din inscripția unde genul lui *ordo* era schimbat după termenul grecesc *βουλή* pe care-l traducea¹⁸. Ne întrebăm dacă nu cumva și acest calc nu era un argument în plus, nu atât pentru decăderea civilizației romane ilustrată printr-un element atât de important ca limba în regiunea de care ne ocupăm¹⁹, cât pentru continuitatea la *Tropaeum* și în teritoriul lui a unui nucleu de populație grecească, privitor la care stăruiam încă din 1969²⁰. Reamintim că observam atunci existența în teritoriul cetății *Tropaeum* și în orașul însuși a șapte inscripții în limba greacă²¹ (una bilingvă), la care s-ar mai adăoga cea din vremea lui Aureliian redactată în limba latină, dar evident influențată de greacă prin calculul mai sus pomenit, datorat, credem noi vorbitorilor limbii grecești de la *Tropaeum*. Este de remarcat că inscripțiile grecești din zona de la Adamclisi sînt eșalonate în timp, corespunzînd aproximativ densității documentelor epigrafice latinești, cu alte cuvinte, raportul între cele două categorii, favorabil firește inscripțiilor latine, rămîne relativ constant între secolele II-VI e.n. Dar nu insistăm mai mult aici, deoarece numărul total de inscripții cunoscute este destul de mic, iar astfel de calcule ori statistici nu pot da decît rezultate foarte relative.

Continuitatea unei comunități grecești în teritoriul cetății *Tropaeum* și chiar în oraș, nu pare să fie dealtfel un caz izolat în Dobrogea romană, excluzînd firește din discuție așezările din Pontul Stîng. Asemenea realități se conturează de la Vasile Pârvan încoace tot mai limpede, astfel că, în ultima vreme, ne putem pronunța cu certitudine asupra existenței unor astfel de comunități în zonele orașelor *Tropaeum* și *Noviodunum*, centre deopotrivă de importante strategic, militar și economic în Dobrogea romană. Cu privire la comunitatea greacă de la *Tropaeum Traiani*, ne-am exprimat părerea atât mai sus, cât și în comentariul nostru la altarul închinat lui *Zeus Ombrimos*²². Pentru *Noviodunum* au apărut date noi care ne-au dus la concluzii apropiate studiînd două din inscripțiile publicate de noi în 1975, cînd observam de asemenea că prezența unor grupuri sau comunități grecești în aria unor centre de pe limesul dunărean sau din interiorul Dobrogei romane este un fenomen pe care-l considerăm real și deja conturat în lumina descoperirilor din ultimii ani²³. În contextul isto-

¹⁸ CIL, III, 12461 = 7484 ; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 12, n. 101 și p. 163-164 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 274.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Al. Barnea, *op. cit.*, p. 603-605.

²¹ *Ibidem*, p. 604, n. 22 și p. 605, notele 29 și 30. La inscripțiile grecești deja menționate se adaugă și blocul de parament cu numele lui *Κέραμος*, descoperit recent *in situ*, pe curtea dintre turnurile 16 și 17 ale cetății de la Adamclisi. Inscripția va fi publicată de descoperitorul ei, Gh. Papuc (Constanța), în volumul colectiv *Tropaeum Traiani, I, Cetatea, cap. Incinta* (aflat sub tipar).

²² Al. Barnea, *loc. cit.*

²³ *Idem*, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 257.

riei ținutului dintre Dunăre și Mare, o asemenea optică nu ni se pare cătuși de puțin hazardată : s-a scris mult, mai ales în urma probelor arheologice sau epigrafice incontestabile, despre o continuitate a populației în curs de romanizare. Or, nu trebuie uitat rolul „minorității” grecești în această zonă pînă la instaurarea stăpînirii romane, rol ce va continua să fie fără îndoială jucat și ulterior (nu neglijăm, firește, importanța cultural-spirituală), cel puțin din punct de vedere economic. Din acest ultim punct de vedere, este justă afirmația că „romanizarea indigenilor..... pare a fi de căutat nu în urbanizarea din provincie cu toate anexele sale – care rămîne un focar de romanizare – ci în acele celule care au supraviețuit ordinii romane... și asupra cărora romanizarea s-a grefat lent”²⁴. Am prefera să vorbim însă, mai aproape de adevăr, de „celule care s-au adaptat mai mult sau mai puțin ordinii romane”, iar în cadrul acestora sîntem tentați să acordăm un rol economic de seamă comunităților grecești (reamintim că scoatem aici din discuție așezările de pe litoral, fără a neglija însă rolul lor pentru restul Dobrogei). Cu alte cuvinte, este foarte potrivită, într-un studiu de felul celui mai sus citat, considerarea, în fiecare din etapele analizei, a două zone principale, elenă și romană, fără să se neglijeze interferența influențelor acestora. Dar se poate adăuga, atît la studiul economic cît și la istoricul procesului romanizării din Dobrogea sub toate aspectele sale, și acest aspect al posibilității din ce în ce mai evidente pentru noi, de a fi existat o continuitate a unor comunități grecești în însăși „zona romană”, a căror persistență se explică prin utilitatea și chiar necesitatea lor față de populația locală și „focarele de romanizare” urbane. Se poate chiar avansa ipoteza supraviețuirilor tocmai ca factor intermediar, în unele cazuri, în simbioza celor două elemente de bază susmenționate. Oricum, considerăm că o atare prezență și continuitate trebuie avută în vedere ca o realitate istorică demnă de luat în seamă în orice tratare a evoluției centrului Dobrogei romane și limesului ei dunărean, precum și în analiza circulației valorilor de orice fel între litoralul pontic și restul provinciei.

RÉSUMÉ

NOUVELLES DÉCOUVERTES ÉPIGRAPHIQUES DANS LA CITÉ DE TROPAEUM TRAIANI

Deux inscriptions fragmentaires ont été découvertes à *Tropaeum Traiani* au cours des fouilles archéologiques de 1975 dans la cité, sur la rue principale (*via principalis = decumanus*), à la distance de cca 50 m ouest des ruines de *basilica forensis*. Les fragments des autels qui portaient les inscriptions avaient été employés à la réfection du portique du côté nord de la rue, aux V-VIe s. de n.è.

²⁴ Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană în sec. I-III e.n.*, București, 1977, p. 169.

1. Quelques mots et quelques lettres d'une inscription votive sont restés sur la partie inférieure d'un des côtés d'un fragment d'autel. L'inscription prouve que la célébration de la fête des *Rosalia* était une habitude à *Tropaeum Traiani* aussi, comme en Dobroudja ailleurs dans les II-IIIe s. de n.è.

2. L'autel portant l'inscription a été découvert près du premier, pendant les mêmes fouilles. Il nous restent de l'inscription seulement les dernières quatre lignes qui nous conduisent vers la deuxième moitié du IIIe s. de n.è. L'inscription vient de confirmer l'existence comme *municipium* de *Tropaeum Traiani* vers ce temps là, en nous donnant aussi de nouvelles informations à propos de son organisation dans une époque où telles nouvelles sont assez rares. C'est pour la deuxième fois après la mention bien connue de l'*ordo splendidissima* (CIL, III, 12461 = 7484), qu'on atteste à *Tropaeum* l'existence vers la fin du IIIe s. de l'assemblée des citoyens. L'inscription est importante aussi pour nous avoir fait la connaissance des deux magistrats de *Tropaeum*, inconnus jusqu'à présent : *Flavius Germanus*, *decurio* et *Flavius Petronius*, *sacerdos*, qui mirent l'autel en l'honneur d'un empereur dont le nom nous reste inconnu (martelé sur la pierre).

En partant du calque du grec représenté par *ordo splendidissima* de CIL, III, 12461, nous ajoutons ce fait de langue aux arguments qui soutiennent notre thèse de 1969 renouvelée en 1975 (notes 20-23), à propos de l'existence d'une communauté grecque à Adamclisi qui, suivant les inscriptions connues jusqu'à présent, perdura de IIe au VIe s. de n.è. Le cas ne semble pas rester isolé à l'intérieur de la Dobroudja romaine ou sur son *limes* danubien (e.g. *Noviodunum*). Pour conclure, nous sommes enclin d'affirmer que telle présence doit être considérée comme une réalité historique importante pour une étude nuancée de l'évolution du centre et du *limes* danubien de la Dobroudja romaine et aussi dans l'analyse des liaisons entre le littoral pontique et le reste de la province.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Le plan de la zone où ont été découvertes les deux inscriptions (après l'archit. M. Mărgineanu-Cirstoiu). Les autels avec inscriptions sont marqués 1 et 2.

Fig. 2. L'inscription avec *Rosalia*.

Fig. 3. L'inscription avec *Rosalia*.

Fig. 4. L'inscription de *Flavius Germanus* et *Flavius Petronius*.

Fig. 5. L'inscription de *Flavius Germanus* et *Flavius Petronius*.